

Hikmət Nəcəf oğlu Əliyev
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
doktorant
E-mail: hikmataliyev2000@gmail.com

“ERMƏNİLƏŞDİRİLMƏ” SIYASƏTİNİN AZIX ARXEOLÖJİ ABİDƏSİ NÜMUNƏSİNDƏ TƏHLİLİ

Xülasə: Qarabağda aparılan erməni separatizmin ağır nəticələrindən biri də erməni xislətinə aid olan saxtalaşma fəaliyyətinin Azərbaycana məxsus tarix və mədəniyyət abidələrində “erməniləşdirmə” siyasətində təzahür tapmışdır. Bu siyasətdən irəli gələrək Ermənistan Qarabağın mədəni irsinin “erməniləşdirilməsi” siyasətinin təzahürlərinin təsnifatını aşağıdakı kimi təqdim etmək olar: Toponimlərin, yerlərin-yurdların və inzibati yaşayış mərkəzlərinin adlarının dəyişməsi; ibtidai insanların tədqiq olunmuş ilk yaşayış düşərgələrində yenidən arxeoloji qazıntıların aparılması və tədqiqatların erməni tarixinə uyğunlaşması; tarixi şəxsiyyətlərin o cümlədən, dövlət xadimlərinin, hərbi xadimlərin, Sovet İttifaqı Qəhrəmanlarının, Milli Qəhrəmanlarının, görkəmli elm və incəsənət xadimlərinin həyatı ilə bağlı qurmalar və mənzillər üzərindən azərbaycanlıların adlarının ləğv edilərək milli mənsubiyyəti erməni vətəndaşları ilə əvəz edilməsi; monumental abidələrin və xatirə nişanlarının, Azərbaycanın tarixi və mədəniyyəti ilə bağlı olan məşhurların həyatlarını əks etdirən lövhələrin, heykəltəraşlıq əsərlərinin, sökülərək erməni mədəniyyətinin nümunələri və heykəlləri ilə əvəzlənməsi; İslam dini abidələrinin o cümlədən qəbiristanlıqları, qəbirüstü abidələrin, qəbir daşlarının tamamilə dağıdılaraq yerlə yeksan edilməsi; Memarlıq abidələri üzərindən türk simvollarının və digər bədii daş nümunələrinin məhv edilməsi və ya götürülərək ərazidən çıxarılması işləri və s. daxildir. Hazırkı məqalədə bu siyasətin dünyanın ən qədim insan məskənlərindən biri sayılan bəşəri dəyərə malik Azıx mağarası nümunəsində necə həyata keçməsi təhlil edilir.

Açar sözlər: Qarabağ, Azıx mağarası, arxeoloji abidə, işğal, erməniləşdirmə

Ermənistanın separatçı meyli olan təbəqələri Azərbaycan mədəniyyətini saxtalaşması missiyası ölkəmizin Qarabağın dağlıq hissəsinin qəsbindən sonra (1991-2020-ci illər) son həddinə çatdı. Vaxtı ilə Ermənistanın hərbi müdaxiləsi bu prosesin dərinləşməsi üçün geniş şərait yaratdı. Bir sözlə, “erməniləşdirilmə” Ermənistan dövlətinin saxtalaşma siyasətinin başlıca siyasəti olmuş və olmaqda davam edir. Bu siyasətdən irəli gələrək işğal müddətində Ermənistan Qarabağın mədəni irsinin “erməniləşdirilməsi” siyasətinin təzahürlərinin təsnifatını aşağıdakı kimi təqdim etmək olar:

- Toponimlərin, yerlərin-yurdların və inzibati yaşayış mərkəzlərinin adlarının dəyişməsi;
- İbtidai insanların tədqiq olunmuş ilk yaşayış düşərgələrində yenidən arxeoloji qazıntıların aparılması və tədqiqatların erməni tarixinə uyğunlaşması;

- Tarixi şəxsiyyətlərin o cümlədən, dövlət xadimlərinin, hərbi xadimlərin, Sovet İttifaqı Qəhrəmanlarının, Milli Qəhrəmanların, görkəmli elm və incəsənət xadimlərinin həyatı ilə bağlı qurmalar və mənzillər üzərindən azərbaycanlıların adlarının ləğv edilərək milli mənsubiyyəti erməni vətəndaşları ilə əvəz edilməsi;
- Monumental abidələrin və xatirə nişanlarının, Azərbaycanın tarixi və mədəniyyəti ilə bağlı olan məşhurların həyatlarını əks etdirən lövhələrin, heykəltəraşlıq əsərlərinin, sökülərək erməni mədəniyyətinin nümunələri və heykəlləri ilə əvəzlənməsi;
- İslam dini abidələrinin o cümlədən qəbiristanlıqları, qəbirüstü abidələrin, qəbir daşlarının tamamilə dağıdılaraq yerlə yeksan edilməsi;
- Memarlıq abidələri üzərindən türk simvollarının və digər bədii daş nümunələrinin məhv edilməsi və ya götürülərək ərazidən çıxarılması işləri və s. daxildir.

Təsnifatda öz əksini tapmış bu vandal fəaliyyətin təzahürlərinə Qarabağın mədəni irsinin saxtalaşması prosesində rast gəlmək mümkündür. Təhlilimizi Qarabağın arxeoloji irsi nümunələri üzərində davam etdirək. Arxeologiya terminologiyasında arxeoloji irsin tərkibi *arxeoloji abidə*, *arxeoloji obyekt*, *arxeoloji əşya*, *mədəni təbəqə* növləri ilə müəyyən olunur (2, s.137). İşğal dövründə arxeoloji irsin saxtalaşmış növləri ilə rastlaşmaq olar. Bunların içərisində arxeoloji abidələr müstəsnaqlıq təşkil edir. *Arxeoloji abidə* dedikdə, qədim insanların məskunlaşma məkanı, onların yaradıcı və istehsalat fəaliyyətləri ilə əlaqədar kompleks tikililəri nəzərdə tutulur (2, s.137). arxeoloji abidələrə yerin, torpağın tərkində bütöv bir obyektin öz tərkib hissələri ilə birgə gizlənmiş tarixi abidələr nəzərdə tutulur ki, bunlar da qədim insanların həyat və fəaliyyətlərinin əsas məqamlarının hərtərəfli şəkildə işıqlanması mümkün edir. Azərbaycan Respublikasının “Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında” Qanununda arxeoloji abidələrə aşağıdakı kimi tərif verilir: arxeoloji abidələr- insan fəaliyyəti ilə əlaqədar yer altında olan maddi mədəniyyət nümunələri, o cümlədən ibtidai insan düşərgələri və yaşayış məskunları, qədim qəbiristanlar, müdafiə sistemləri və istehkamlar, ziyarətgahlar, hər cür qədim əşyalar, dini və xatirə abidələri, qaya və daşüstü təsvirlər və yazılar, qədim mədəni istismar izləri, əmək alətləri, istehsalat küreləri, qədim yollar, körpü qalıqları, arxlar, ovdan və kəhrizlər, su kəmərləri və s. (6, s.146). Arxeologiya abidələrinin də öz təsnifatı mövcuddur. Bunlar: a) dəfn abidələri; b) məskunlaşma abidələri; c) dini-mərasim abidələri; d) spesifik növdən olan abidələrdir. Təbii ki, tarix və mədəniyyət abidələrinə xas olan komplekslilik xüsusiyyətini arxeologiya abidələrinə də şamil edilir. Bu növlər arasındakı şərti səciyyəni də unutmamaq olmaz. Məsələn, kurqanlar dəfn funksiyasını yerinə yetirməklə yanaşı, eyni zamanda müəyyən dini vəzifəni də nəzərdə tutur. Bu xüsusiyyətlər, kurqanın memarlıq-inşaat elementlərində də özünü göstərir. Bu baxımdan kurqanlar xalqın memarlıq mədəniyyəti və mənəvi mədəniyyətinin öyrənilməsi aspektindən əhəmiyyətli arxeoloji abidələrdi. Bununla bağlı qeyd etmək ki, işğal olunmuş Xocalı rayonundakı Xocalı, Əsgəran, Xankəndi kurqanlarını, Ağdam

rayonunun Kültəpə kurqanlarını, Laçın, Kəlbəcər rayonları ərazilərdəki onlarla kurqanı erməni qəsbkarları tamamilə dağıdaraq, hətta coğrafi xəritədən silmişlər. Ümumiyyətlə, vaxtı ilə işğal olunmuş Qarabağ ərazisində 2261 sayda memarlıq, arxeoloji abidə (bunlardan bir çoxu bəşəri əhəmiyyətli (Qutlu Musa türbəsi (Ağdam rayonu, XIV əsr), Qəndəsəzar (XIII əsr), Xotavəng məbədgahları (Kəlbəcər rayonu), 11 tağlı Xudafərin (XI-XII əsrlər), 15 tağlı (XIII əsr) Xudafərin körpüləri (Cəbrayıl rayonu), Şuşa Tarix memarlıq qoruğu (XVIII-XIX əsr) Azıx və Tağlar mağara düşərgələri (Füzuli rayonu, paleolit dövrü), təcavüz altında qalmışdır. Bu ərazi qədim dövrlərdən insanın məskunlaşdığı məkanlardan biri olmuşdur. Bundan başqa, hərbi əməliyyatların gedişində Qarabağ düzənliyində yeganə yüksəkliklər olan çoxlu sayda arxeoloji və memarlıq abidələrdən istehkam kimi istifadə olmuşdur. Onların üzərində blindaj və səngərlər salınmış, torpaqlar müxtəlif istehkam qurğularının yaradılması üçün qazılaraq daşınmışdır. Nəticədə isə, bu ərazidəki arxeoloji və memarlıq abidələrinin böyük bir qismi bu və ya digər səbəblərdən ya ciddi şəkildə zədələnmiş, ya da tamamilə məhv olmuşdur. Bunun ən bariz nümunəsi Ağdamın Şahbulaq yaylasındakı Şahbulaq qəsri idi. Çox böyük ərazini nəzarətdə saxlamaq imkanına malik olan Şahbulaqdan erməni qəsbkarları hərbi məqsədlərdən istifadə ilə yanaşı, bu möhtəşəm abidə ətrafında qanunsuz arxeoloji qazıntılar aparmış, “Ağdamın daş karxanaları və uçurdulmuş yaşayış evlərinin xarabalıqları yonulmuş mişar daşları gətirib düzərək tarixdə heç vaxt mövcud olmayan “Tiqrankert” adlı bir erməni şəhərinin “qalıqları” tapıldığı barədə dünyaya saxta məlumatlar” yayırdılar (5, s.116). Azərbaycan dövləti hərbi müdaxilə dövründə işğal ərazisindəki digər tarix və mədəniyyət abidələri kimi arxeoloji abidələrin mühafizəsinin diqqətdə saxlanması, onların saxtalaşması qarşısının alınması məqsədilə həm ölkə daxili, həm də beynəlxalq səndzlərə qoşulmaya diqqəti artmışdı. Azərbaycan Respublikasının 1999-cu ildə qoşulduğu “Arxeoloji irsin qorunması haqqında” Avropa kollektiv Konvensiyanın məqsədi arxeoloji irsin Avropa kollektiv yaddaşının mənbəyi, tarixi və elmi araşdırmalar aləti kimi qorunmasını təmin etməkdən ibarətdir (6, s.37). Konvensiyaya qoşulan hər bir tərəf arxeoloji irsin kompleks qorunması, elmi informasiyanın toplanması və yayılması, arxeoloji tədqiqatların və saxlamanın maliyyələşməsi, arxeoloji irs elementlərinin qanunsuz dövriyyəsinin qarşısının alınması və s. Kimi öhdəlikləri öz üzərinə götürməkdir (“Arxeoloji irsin qorunması haqqında” Avropa Konvensiyası (La-Valetta, 1992-ci il)). Bu Konvensiyaya qoşulmuş dövlətlər onun bütün şərtlərinə əməl etmək iqtidarındadır. İşğal dövründə Azərbaycan tərəfi öhdəliklərə riayət etdiyi halda qarşı tərəf tamamilə fərqli, dağıdıcı mövqe nümayiş etdirirdi. Bunun təsdiqləyici faktını bəşəri əhəmiyyətli Azıx mağarası nümunəsində açıq şəkildə görmək mümkündür. Ötən əsrin ikinci yarısından etibarən Azərbaycan arxeologiyasında əldə olunan ən böyük uğurlardan biri, məhz bu arxeoloji abidənin adı ilə bağlıdır. Bu tarixi fakt hələ o vaxtlar erməni alimləri tərəfindən böyük qısqanclıqla qəbul edilib. Qısqanclığın əsas mənbəyi Azərbaycan Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutunun görkəmli arxeoloqu Məmmədəli Hüseynovun arxeoloji araşdırmaların

elmi nəticələrinin bəşəri dəyərliliyi ilə bağlı idi: arxeoloji faktlar Azıx mağarasının Qarabağ ərazisinin ən nadir tarixi-mədəni abidə olduğunu təsdiqləmişdi. Azıx paleolit düşərgəsindən əldə edilmiş arxeoloji artefaktlar azərbaycanlı arxeoloqların uğurları kimi ilk dəfə 1981-ci il dekabrın 8-də Fransada Parisin İnsan muzeyində “Avropanın ilk sakinləri” adlı ekspozisiyasında sərgi edilmişdi. 1968-ci ildə Azıxın orta aşel mədəni təbəqəsində aparılan qazıntılar zamanı ibtidai insan çənəsinin aşkar edilməsi isə, bəşəri əhəmiyyətli hadisələrdən birinə çevrildi. Öz xüsusiyyətlərinə görə aşkar edilmiş bu qadın çənə sümüyü təkcə Qafqazda deyil, öz dövrü üçün bütün SSRİ-də yeganə tapıntı idi. Tarixi faktlar həmin çənə sümüyünün sahibinin 350-400 min il bundan əvvəl yaşadığını sübut edir.

XX əsrin sonu, XXI əsrin əvvəllərində azərbaycanlı arxeoloq-alimlərin Azıx mağarasından aşkar edilmiş artefaktların elmi araşdırmalara maraq xeyli artmış və bunun nəticəsi olaraq 10-dan artıq monoqrafiya və 200-dən çox elmi məqalə nəşr edilmişdi. Bütün bu qeyd faktlara baxmayaraq bəzi erməni müəlliflər həmişə, Qarabağın arxeoloji irsi, ibtidai düşərgələri ilə bağlı bilə-bilə əsassız, hətta savadsız məqalələrlə çıxış edərək gülünc, sərsəm fikirlər irəli sürür, Azıx paleolit düşərgəsinin tarixini saxtalaşmaya məruz etmişdi. Özünü alim hesab edən S.Mkrtyan 1988-ci ildə Yerevanda çap etdirdiyi “Dağlıq Qarabağın memarlıq və tarixi abidələri” adlı kitabında qeyd edir ki, Azıx düşərgəsində aşel mədəniyyətinə aid erməni qadınlarının heykəli tapılıb, hətta onun paltarı müasir erməni qadınlarının paltarına bənzəyir. Belə gülünc iddia irəli sürməklə S.Mkrtyan ermənilərin tarixinin aşel dövründə axtarmağa çalışır. (8) Lakin o, unudur ki, Azıx paleolit düşərgəsində qadınabənzər heykəlin olması mümkün deyildi, çünki insanların şüuru hələ heykəl yarada biləcək səviyyəyə qədər inkişaf etməmişdi (4, s.11). 2003-cü il avqustun 30-da “Arminfo” agentliyinin saytında “Dağlıq Qarabağın Azıx mağarasında qazıntılar davam edir” sərlöv-həli yayımlanmış informasiyada guya sovet dövründə həmin düşərgədə azərbaycanlı paleontoloqların qazıntı işləri aparması haqqında qeyri-həqiqi məlumatlar verilir (9. 31). Digər informasiyalardan biri guya 2003-cü ildə həmin düşərgədə yaşı 300 min ilə aid olan ayı qalıqlarının tapılması ilə bağlıdır. Halbuki azərbaycanlı alimlər həmin saxta informasiyadan xeyli, çox-çox əvvəllər yaşı 600 min ilə məxsus olan mağara ayısı, maral, kərgədan və digər heyvanlar tapmışlar (4, s.12). İşğal dövründə bu abidələr üzərində açıq-aşkar aparılmış “erməniləşdirmə” siyasətinin əsas məzmununu erməni qəsbkarlarının böyük həvəslə bütün dünyaya bəyan etdikləri dünya əhəmiyyətli Azıx mağarasının onlara məxsusluğunu sübut etmək idi. Saxtalaşmış faktlardan biri də 1968-ci ildə arxeoloq M.Hüseynovun Azıx mağarasından aşkar etdiyi qadın çənə sümüyünün yaş xronologiyasının azalması ilə bağlıdır. Belə ki, işğalçılar bu nadir maddi arxeoloji nümunənin üzünü görmədən 50-100 min olduğunu iddia edirlər (4, s.9). Halbuki, dünya elmi ictimaiyyəti həmin çənə sümüyünün tarixi xronologiyasının 350-400 min illərə təsadüf etdiyi haqqında mötəbər faktlarla tanışdır. Bu fakt dəfələrlə elmi məclislərdə müzakirə edilərək təsdiqini tapmışdır. Bir müddət Azıx mağarasından hərbi silah-sursat anbarı kimi istifadə edən Ermənistan

hökuməti qanunsuz qazıntılara start vermişdi. Siyasi səciyyə kəsb edən bu qərarın mahiyyətindəki ideya Ermənistanı işğalçı ölkə kimi tanıtməsini qarşısını alınması idi ki, bu da dünya ictimaiyyətini həqiqətdən uzaqlaşması üçün xidmət edirdi. Bundan vasitə kimi istifadə edən ermənilər qəsb etdikləri ərazilərin öz tarixi ərazilər olduğunu dünyaya tanıtməyə çalışırdılar “Erməniləşmə” siyasətini planlı şəkildə həyata keçirən erməni hökuməti 1999-cu ildən başlayaraq Ermənistan Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun alimləri Azıx düşərgəsi qazıntı işlərinə Böyük Britaniya, İspaniya, Niderland, İslandiyanın arxeoloq-alimlərini də cəlb etmişlər (4, s.6). 2003-cü il sentyabrın 29-da Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi Azıx mağarasında aparılan qeyri-qanuni qazıntılarla əlaqədar yaydığı bəyanatda beynəlxalq hüquq normalardan çıxış edərək xarici vətəndaşların ölkənin ərazisində onun razılığı olmadan qazıntılar aparması yolverilməz olduğunu bəyan etmişdir. Qəsb olunan torpaqlarda qeyri-qanuni aparılan arxeoloji qazıntılar, hər şeydən əvvəl, beynəlxalq hüquqa zidd əməl idi. Belə ki, BMT Baş Assambleyası 12 dekabr 2001-ci ildə qəbul etdiyi 56/83 sayılı “Beynəlxalq hüquqazidd əməllərə görə dövlətlərin məsuliyyəti” adlı qətnaməsində eyni adlı əlavədə göstərilmişdi. Sənədin 28-ci maddəsində göstərilir ki, beynəlxalq hüquqa zidd əməllər dövlətin beynəlxalq məsuliyyətinə səbəb olur ki, bu da hüquqi nəticələr doğurur (3, s.95).

Araşdırmalar hərbi müdaxilələr dövründə Azərbaycan dövlətinin işğal ərazisindəki arxeoloji abidələrin mühafizəsi istiqamətindəki fəaliyyətinin əsas məzmununun qüvvədə olan beynəlxalq sənədlərə müvafiq şəkildə tənzimlənməsi çağırışlarda təzahür tapdığını qabardır. Lakin çağırışlara məhəl qoymayan Ermənistanın vandal fəaliyyətinə müzəffər Azərbaycan Ordusu son qoydu. İndi digər arxeoloji abidələr kimi Azıx abidəsi də azaddır. 30 ilə yaxın qəsb altında qalmış bu abidənin “sinəsi” yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi qəsdlərə məruz qalmışdır. Bu cəhət Azıx abidəsinin tarixi dəyərinin digər bir aspektini təşkil edir ki, bu da müasir dövrdə onun məğrur, qəhrəman simasının, təkcə elmi ictimaiyyət üçün deyil, geniş kütlələr üçün zəruri edir. Bu xüsusiyyət Azərbaycan dövləti və alim arxeoloqlarının nəzərindən də qaçılmayır. Tanınmış arxeoloq Azad Zeynalov Qarabağ işğaldan azad olan tarixdən ilk alim idi ki, Azıx mağarasını ziyarət edib, burada tədqiqatlar aparıb. Azad Zeynalov qeyd edir ki, Azıx mağarasında Azərbaycan alimləri son dəfə 1986 ildə olub, arxeoloji təcrübə zamanı, tələbələri ekskursiyaya gətirmişlər. Azıx mağarasında son arxeoloji qazıntılar isə Azərbaycan alimləri 1982 ildə aparıblar. 2002 ildə Azıxda, bütün beynəlxalq normaları kobud pozaraq, hərbi konflikt zamanı mədəni dəyərlərin qoruması haqda Haaqa konvensiyaya zidd olaraq, Ermənistan separatçıları qazıntılar işini təşkil etmişlər. Qazıntılar İngiltərə, İspaniya və İrlandiya alimləri aparıb, maliyyə tərəfini isə İspaniyanın Elm və Təhsil Nazirliyi, Təbiət Elmin İspan Milli Muzeyi, London Universitetinin Magistratura, Qoluey Milli Universitet (Böyük Britaniya), Böyük Britaniya London filialın Erməni xeyriyyə ittifaqı etmişdir. 10 noyabr, Üç tərəfli sülh bəyanat elandan sonra, alim iki dəfə Azıxı ziyarət edib: Azərbaycan hərbcilər aşkar etdiyi Avropa alimlərin toplanan müvafiq materialları Bakıya tədqiqat məqsədi ilə

aparmaq üçün ezam edilmişdi. İkinci dəfə isə alim Azərbaycan prokurorluğu tərəfindən təşkil olub. Alimlər ilə eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Ərazilərinin Minalarda Təmizlənməsi Üzrə Milli Agentlik əməkdaşları birgə getmişdi, onlar ən çətin işi görüb, mağaraya girişin təhlükəsizliyi yoxladılar. İşğaldan əvvəl burada olduğuna görə, Azad Zeynalov, abidəyə dəydiyi zərəri qiymətləndirmə məqsədi ilə ezam edilmişdi. Alimin məlumatına görə, ilk çağdan Azərbaycan alimlərin əldə edilən arxeoloji material dünya elmi üçün əl çatan olub, və qeyri qanuni araşdırmalar üçün ehtiyac yox idi. İşğal zamanı avropalı alimlərin qazıntı materialların üzərində ən müasir texnologiyalar vasitəsi ilə əldə edilən nəticələri, Azərbaycan alimləri hələ 40-50 il əvvəl dəqiqlik ilə müəyyən etmişlər. (10) Gördüyümüz kimi, erməni separatistlərin beynəlxalq səviyyədə, çəkinmədən, Azərbaycan ərazidə “tədqiqat aparmaq”, nüfuzlu təşkilatları cəlb etmək, qanunsuzluğu legitimləşdirmək, bizim irsimizə yiyə durmaq, erməniləşmə siyasətin daha bir əxlaqdan kənar hiyləsidir. Azərbaycan Respublikasının İşğaldan Azad Olunmuş Ərazilərə Böyük Qayıdışın I Dövlət Proqramının 2.7. sayılı Fəaliyyət istiqamətlərində tarix və mədəniyyət abidələrinin bərpa, konservasiyası, rekonstruksiyası, regenerasiyası, yenidən öyrənilməsi və tədqiqi 2022-2026-cı illərdə prioritet hesab edilmişdi (6). Bundan irəli gələrək Azıx və digər arxeoloji abidələr üzərində aparılan monitorinqlər hərbi müdaxilənin və eləcə də düşmən vandalizminin canlı şahidi statusunda tətbiqini məqsəduyğun hesab edirlər. Dövlət Proqramından irəli gələrək Azıx abidəsinin müasir muzey standartlara uyğunlaşması, onun turizm obyektinə çevrilməsi və ən əsası arxeoloji axtarışların davamı Azərbaycan qədim mədəniyyət ocağı kimi dünya elminə yeni töhfələr verilməsi ardıcılıqla reallaşır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan arxeoloji irsinə Ermənistan təhlükəsinin qarşısı alınmalıdır: [Parisdə Avropa Şurası Parlament Assambleyası Mədəni irs üzrə alt komitəsi çərçivəsində “Təhlükədə olan arxeoloji abidələr” mövzusunda AŞPA-dakı nümayəndə heyətinin üzvü, millət vəkili Rafael Hüseynovun məruzəsi] //Respublika.- 2008. 11 dekabr. s.5.
2. Eyvazova Y. Tarix və mədəniyyət abidələrinin mühafizəsi. Dərslik. Bakı, 2021.
3. İsmayılov F. Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərindəki tarix və mədəniyyət abidələrinin beynəlxalq standartlara uyğun qiymətləndirilməsi metodologiyası. Bakı, 2014. 120 s.
4. İsmayılov F. Azıx mağarası. Bakı, 2014. 52 s.
5. İsmayılov F. Məcburən erməniləşdirmə. Bakı, 2009. 183 s.
6. Mədəni irsin qorunmasına dair normativ hüquqi aktlar toplusu. Bakı, 2001. 278 s.

İnternet resursları

7. “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN SƏRƏNCAMI -
<https://e-qanun.az/framework/52757>

8. Азыхская пещера - Armenian Crimes
<https://armeniancrimes.com/ru/%d0%b0%d0%b7%d1%8b%d1%85%d1%81%d0%ba%d0%b0%d1%8f-%d0%bf%d0%b5%d1%89%d0%b5%d1%80%d0%b0/>
9. DİPLOMATİYA ALƏMİ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI XARİCİ
İŞLƏR NAZİRLİYİNİN JURNALI № 4, 2003
https://www.mfa.gov.az/files/shares/Diplomatiya%20alemi/Diplomatiya_Alemi_04.pdf
10. Азыхская пещера не заминирована : археолог Азад Зейналов посетил
уникальный памятник
<https://zerkalo.az/azyhskaya-peshhera-ne-zaminirovana-arheolog-azad-zejnalov-posetil-unikalnyj-pamyatnik-i-chto-on-tam-uvidel-foto/>

Хикмет Наджаф оглы Алиев

**АНАЛИЗ ПОЛИТИКИ «АРМЕНИЗАЦИИ» НА ПРИМЕРЕ
АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО ПАМЯТНИКА ПЕЩЕРА АЗЫХ**

Резюме: Одним из тяжелых последствий армянского сепаратизма в Карабахе является фальсификация, политика «арменизации» исторических и культурных памятников, принадлежащих Азербайджану. Политика «арменизации» культурного наследия Карабаха в период оккупации можно классифицировать следующим образом: изменение названий топонимов, исторических зданий и административных жилых центров; антизаконное проведение археологических раскопок на оккупированных землях в изученных ранее первых стоянках первобытных людей и фальшивая арменизация результатов исследований; уничтожение имен видных азербайджанцев на зданиях и квартирах, связанных с жизнью исторических деятелей, в том числе государственных, военных деятелей, Героев Советского Союза, Народных героев, выдающихся деятелей науки и искусства, и их арменизация; демонтаж монументальных памятников, скульптур, мемориальных досок, отображающих жизнь известных людей, связанных с историей и культурой Азербайджана, и замена их образцами и статуями армянской культуры; полное уничтожение исламских религиозных памятников, в том числе кладбищ, надгробий, могил; уничтожение или арменизация символики народов Азербайджана на архитектурных памятниках и т.д. В настоящей статье анализируется, как эта политика реализуется на примере Азыхской пещеры, которая считается одним из древнейших поселений человека в мире и представляет собой ценной цивилизационного значения.

Ключевые слова: Карабах, Азыхская пещера, археологический памятник, оккупация, арменизация

Hikmat Najaf oghlu Aliyev

ANALYSIS OF "ARMENIZATION" POLICY ON THE EXAMPLE OF AZIKH ARCHAEOLOGICAL MONUMENT

Summary: One of the grave consequences of the Armenian separatism in Karabakh is the falsification, the policy of "Armenization" of historical and cultural monuments belonging to Azerbaijan. The policy of "armenization" of the cultural heritage of Karabakh during the period of occupation can be classified as follows: changing the names of toponyms, historical buildings and administrative residential centers; unlawful conduct of archaeological excavations on the occupied lands in the first sites of primitive people studied earlier and false armenization of the research results; destruction of the names of prominent Azerbaijanis on buildings and apartments associated with the life of historical figures, including statesmen, military figures, Heroes of the Soviet Union, People's Heroes, prominent figures of science and art, and their Armenianization; dismantling of monumental monuments, sculptures, memorial plaques depicting the life of famous people associated with the history and culture of Azerbaijan, and replacing them with samples and statues of Armenian culture; complete destruction of Islamic religious monuments, including cemeteries, tombstones, graves; destruction or armenization of the symbols of the peoples of Azerbaijan on architectural monuments, etc. This article analyzes how this policy is implemented on the example of the Azikh cave, which is considered one of the oldest human settlements in the world and is of valuable civilizational significance.

Keywords: Karabakh, Azikh cave, archaeological site, occupation, armenization

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 12.11.2023